

НАЗУСТРІЧ ПАМ'ЯТІ

Навчально-методичний посібник
до фільму про Голокост в Україні
«Назви своє ім'я»

Автори-упорядники
О. Войтенко і М. Тяглий

ББК 74.266.31
Н19

Навчально-методичний посібник, усі заходи, семінари та матеріали щодо його використання та розповсюдження стали можливими коштом Фонду Віктора Пінчука.

Схвалено до використання в навчально-виховному процесі

(протокол №3 засідання комісії із суспільствознавчих дисциплін (секція «Історія» Науково-методичної Ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України від 5 липня 2007 року).

Автори-упорядники: *Олександр Войтенко*
Михайло Тяглий

Координатор проекту: *Анна Ленчовська*

Рецензенти: *Анатолій Подольський,*
кандидат історичних наук,
директор Українського центру вивчення Голокосту
Марина Смутьсон,
доктор психологічних наук,
професор, зав. Лабораторією нових інформаційних
методів навчання Інституту психології АПН України

Олена Пометун,
доктор педагогічних наук, професор,
завідуюча лабораторією суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки АПН України

Юрій Комаров,
викладач історії Києво-Печерського ліцею №171 «Лідер»,
вчитель-методист

Назустріч пам'яті : Навч.-метод. посіб. до фільму про Голокост в Україні «Назви своє ім'я» / Авт.-упоряд.: О.Войтенко, М.Тяглий. – К. : Полігр. фірма «Оранта», 2007. – 240 с.
ISBN 966-8754-25-5.

Навчально-методичні матеріали «Назустріч пам'яті» – посібник для вчителів та DVD з фільмом «Назви своє ім'я» та його дидактичними фрагментами – адресовані вчителям, педагогам-організаторам, вихователям учнівської молоді, які будуть використовувати фільм і працювати з його фрагментами з навчально-виховною метою у 9-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Пропоновані матеріали можуть бути використані у курсах «Історія України», «Всесвітня історія», «Людина і Світ», «Людина і суспільство» і при вивченні факультативів і спецкурсів суспільно-гуманітарного змісту в 10-11 класах, а також у позаурочній роботі.

Праця з матеріалами посібника допоможе вчителям та вихованцям розвивати навички історичного дослідження, інтерпретації складних, контроверсійних історичних подій, розуміти необхідність протистояння ксенофобії та дискримінації у сучасному світі, розвитку толерантності та демократичного співжиття.

Ці навчальні матеріали, розроблені авторами-упорядниками за програмою та під керівництвом Фонду Шоа Інституту Південної Каліфорнії та фінансовані фондом Віктора Пінчука, є результатом міжнародної співпраці.

ББК 74.266.31+63.3(0=ЄВР)6

При оформленні обкладинки використана афіша фільму «Назви своє ім'я» (розробник «Карандаш Дизайн»).

ISBN 966-8754-25-5

© Інститут Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії, 2007
© USC Shoah Foundation Institute; University of Southern California, 2007
© Дизайн, макет. «Оранта», 2007

ВСТУП

Мета

«Назустріч пам'яті» – навчально-методичний посібник до фільму Сергія Буковського про Голокост в Україні «Назви своє ім'я». Метою даного посібника є виховання толерантності та поваги до прав людини, критичного та свідомого ставлення до складних аспектів суспільного життя, поваги до історії свого та інших народів; формування особистісного ставлення до історії, розуміння загальнолюдських цінностей.

Навчально-методичні матеріали, що пропонуються, розроблені на допомогу вчителям, які будуть демонструвати фільм з навчально-виховною метою у старших класах (14-17 річним школярам).

Для обговорення у класі пропонуються теми, які містять поняття та категорії, що є спільними для різних навчальних дисциплін: історії, суспільствознавства, правознавства, етики, філософії, літератури тощо. Таким чином, у використанні цих матеріалів може бути зацікавлене широке коло педагогів. Заняття допоможуть учням осмислити такі категорії, як історична пам'ять, моральна відповідальність, свобода, вибір, дискримінація, стереотипи, упередження, жертвовність, людяність, праведність тощо, котрі висвітлені у фільмі «Назви своє ім'я».

Специфікою посібника є те, що він структурований не за хронологією Голокосту, а за певним рядом навчальних тем, які охоплюють дуже важливе коло ціннісних категорій і понять. Вчитель будує курс у тій повноті та послідовності тем, яка буде визначатись особливостями аудиторії та метою, яку він ставить. Можливим є варіант, так би мовити, мінімальної моделі: одне заняття – передмова викладача й перегляд фільму, друге – обговорення (з використанням вчителем різноматематичних матеріалів). Однак слід зауважити, що, за авторським задумом, оптимальна модель охоплює всю тематику посібника у вигляді окремого спецкурсу або принаймні блоку тем, споріднених за змістом і виховними цілями.

У той же час усі навчальні вправи та дискусії чи то безпосередньо, чи то опосередковано звертаються до історичного контексту – історії Голокосту в Україні.

Про фільм

«Назви своє ім'я» – спільний проект Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії та Фонду Віктора Пінчука – є повнометражною документальною стрічкою про Голокост в Україні. Режисер фільму Сергій Буковський створив цю стрічку з використанням матеріалів з архіву Інституту – свідчень 12 людей, які пережили Голокост, та 2 рятівників, і нових зйомок, здійснених в Україні.

Сергій Буковський запрошує у драматичну подорож від минулого до сучасності. Режисер і три українські студентки-журналістки, котрі розшифровують бесіду з інтерв'юером, разом із глядачами відкривають для себе світ переживань і тих, хто уник страти, і тих, хто попри смертельну небезпеку знайшов у собі мужність рятувати друзів і сусідів під час Голокосту. Герої стрічки діляться подробицями пережитого. А глядачам час від часу надається нагода повернутись у сьогоднішнє і переконатись у живучості етнічних стереотипів, які існують і понині, а також дізнатися про те, як у пострадянський період суспільство розв'язує питання історичної пам'яті, вшанування місць масових розстрілів і поховань багатьох тисяч і тисяч жертв нацизму (з радянським «табу» на згадку про загиблих євреїв, ромів, українських націоналістів).

Фільм знятий в авторській художній манері, поєднує сувору документалістику інтерв'ю, жанрово-пейзажні сцени, авторський глибоко проникливий особистісний коментар за кадром.

На екрані діти бачать реальне обличчя, справжній голос, і образна система фільму допомагає не загубитись у морі інформації, цифр, фактів, що травмують, а повернутися до реального життя в його дійсній і історичній перспективі. Через художньо-образний інтимний зв'язок з людиною на екрані формуються зв'язки внутрішнього світу школяра з минулим і здатність сприймати сьогоднішнє й майбутнє в культурно-осмисленому вигляді, не задовольняючись вульгарними спрощеннями. Навчання продовжується і після перегляду фільму, після тематичних занять – як праця душі кожного з нас, хто завдяки талановитому твору є причетним до однієї сторінки справжньої історії Голокосту в Україні.

Більше дізнатися про фільм, історію його створення, відгуки на нього можна на веб-сайті www.spellyourname.org

Деякі особливості сучасного викладання історії в школі

Наприкінці ХХ століття перегляд концепції історичної освіти полягав у тому, що вивчення історії не повинно зводитися до накопичення фактографії та «остаточних» інтерпретацій, а має допомогти учням особисто

осмислювати суспільну дійсність через залучення до історичного пошуку, до відкриття для себе історії людства. Історики і вчителі історії мають надавати різнобічну інформацію, спонукати до роздумів й обговорення, особливу увагу приділяючи складним і суперечливим моментам.

«В історії Європи немало подібних тем і питань: війни, сумнівні рішення політиків, депортації, рабство, антиморальні дії, бомбардування невинних людей, імперіалізм, етнічні чистки, Голокост, колабораціонізм, релігійна нетерпимість, біженці та воєнні злочини. Ці питання, що по-різному інтерпретуються різними людьми, націями та державами, все ще надто важливі для багатьох мешканців Європи в їхньому повсякденному житті – вони не належать лише до минулого, це й сьогоднішня реальність»¹.

Зрозуміло, що багато що в історичних курсах є дискусійним, серед істориків завжди були й будуть суперечки у поглядах та оцінках минулого. В умовах демократії, на відміну від тоталітарних режимів, свобода висловлювань у широкому спектрі поглядів на певну проблему дає можливість кожному учаснику дискусії краще зорієнтуватися в усьому тематичному полі, аби дійти власних висновків з урахуванням інших перспектив.

Складні, суперечливі теми і питання можуть бути і болючими, дразливими для вивчення, а значить, складними для розуміння. Вони можуть викликати спротив сприйняття, загострювати упередження, що вже склалися, ятрити особисті переживання. Зачіпаючи неоднозначне минуле чи то трагедії окремих груп, народів, такі питання можуть бути й провокативними. Тому присутність подібних тем у програмах або підручниках часто викликає бажання у деяких вчителів уникнути їхнього розгляду в класній аудиторії, спростити подачу матеріалу, навіть ставити під сумнів доцільність таких занять.

Однак, на думку членів проекту «Назустріч пам'яті», завдяки реалізації якого з'явилася можливість створити цей посібник, саме розгляд таких питань дає можливість учням усвідомити одну з головних особливостей історії – одні й ті самі події можуть тлумачитися по-різному. І проблема полягає не в тому, чи вивчати такі історичні теми, а в тому, як саме їх вивчати.

Крім того, працюючи з історичними матеріалами зі складних тем, що викликають суперечки навіть серед фахівців, учні навчаються критично мислити, аналізувати, робити власні умовиводи. Навчившись цьому, вони зможуть більш відповідально та критично ставитися до подій свого життя. Це і є *навчання історією*, здатність послуговуватися її уроками.

¹ Йоке ван дер Леу-Реорд. Прошлое – это еще не история // Мы в Латвии. Шесть тем. Методическое пособие для учителей истории. – Рига: Общество учителей истории Латвии, 2004. – С. 7.

У такому процесі навчання слід звернути увагу на кілька складових:

- осмислення складності проблеми;
- з'ясування аргументації різних груп і окремих осіб;
- уміння відрізняти суттєву інформацію від несуттєвої;
- здатність використовувати різні джерела інформації;
- визначати прогалини в отриманій інформації;
- давати оцінку інформації з огляду на її достовірність і повноту;
- уміння з'ясовувати міру упередженості людей, які надають інформацію;
- уміння приймати рішення у суперечливій і неоднозначній ситуації.

Рекомендації щодо викладання теми Голокосту

Одним з головних завдань навчання історії є формування в учня здатності до критичного мислення та вміння аналізувати минуле з метою винесення певних уроків і розвитку власного світогляду. Вивчення історії Голокосту створює умови для активного виховання в учнів цих якостей.

Викладання Голокосту в рамках шкільного навчання є болючою і дразливою проблемою. Серед учнів можуть бути ті, хто здатен ототожнювати себе з тою чи іншою категорією людей, які переслідувалися нацистами, або ж з тими, від чиєї поведінки залежав певною мірою перебіг цих трагічних подій. Історія Голокосту, що подана лише як добір фактів, так само як і розповідь, що подається на надвисокому емоційному рівні, є двома крайнощами, які унеможливають адекватне розуміння явища. Масштаби Голокосту, жорстокість, що виходить за будь-які межі, садизм на державному рівні, що мав місце – все це може спричинити своєрідний шок, який також «виносить» цю подію за рамки буденної історії.

Віддаленість явища Голокосту у часі може створити в учнів ілюзію «давності», а значить і нереальності того, що сталося.

Усе це вимагає від вчителя не лише доброї підготовки, а й уважного ставлення до учнів у процесі викладання, готовності змінювати напрямок дискусії, нейтралізувати дразливі моменти, вміння «виходити з ролі» і «виводити» з неї учнів, проводити рефлексію занять тощо.

Досвід країн, де вивчення історії Голокосту має усталені підходи, стверджує:

1. Голокост – безпрецедентне явище в історії ХХ століття, коли людство вперше зіштовхнулося з запланованим, систематичним і технологізованим геноцидом, метою якого було повне винищення єврейського народу.

2. Світ після Голокосту зазнав значних змін, як у фізичних, матеріальних вимірах, так і у сфері філософського, духовного, релігійного осмислення історії та долі людства в цілому.

3. Вивчення історії Голокосту сприяє глибшому розумінню суті тоталітаризму, механізмів зловживання владою, приниження людини і, таким чином, відповідальності кожного у відносинах «людина – влада».

4. У процесі вивчення історії Голокосту в учнів формуються стійке негативне ставлення до расизму, ксенофобії, дискримінації в сучасному суспільстві, розуміння потреби в толерантності.

5. Осмислення історії Голокосту та його наслідків дозволяє учням виокремити загальнолюдські, гуманістичні цінності та ідентифікувати їх як необхідну умову мирного співіснування в багатоманітному світі, де меншини повинні мати ті самі права, що і більшість.

6. Контroversійність і дилемність багатьох прикладів з історії Голокосту формує в учнів розуміння особистої відповідальності за прийняття рішень, сприяє усвідомленню необхідності активної участі в житті спільнот.

7. Вивчення історії Голокосту розкриває учням світ літератури, кіно, живопису, музики, де ця тема широко висвітлена.

Історія Голокосту не є предметом лише шкільного курсу історії. Окремі його аспекти можуть бути осмислені учнями на уроках літератури чи громадянської освіти, філософії чи курсів суспільствознавчого або релігієзнавчого спрямування, психології.

Вчитель, який вирішив вивчати з учнями історію Голокосту, має, перш за все, дати собі відповідь на три запитання:

- Навіщо вивчати історію Голокосту?
- Що саме вивчати з цієї історії?
- Як її вивчати?

У будь-якому разі, вчитель має володіти контекстом історії Голокосту: історією антисемітизму в Європі, історією та особливостями життя євреїв у довоєнній Європі, знати про наслідки Першої світової війни та формування нацистської держави – Третього Райху.

Для багатьох вчителів вивчення історії Голокосту здається складним, а подекуди й небезпечним. Проте на підставі досвіду освітян у країнах, де таке навчання давно запроваджено, можна сформулювати низку рекомендацій для тих, хто береться до цієї відповідальної справи вперше.

Навчання потрібно здійснювати в контексті світової історії та історії Батьківщини.

Голокост мав місце в усіх європейських країнах, які брали участь у війні, а також дотичний до історії країн, що надавали притулок євреям-біженцям або не надавали, хоча й були щодо такого захисту відповідні звернення. Голокосту передували ряд подій і політичних рішень, які уможливили його.

Саме тому учні мають зрозуміти його ґенезу та прояви в різних країнах. Для вітчизняної історії Голокост став руйнівним явищем – такого ж трагічного масштабу, як і Голодомор. Разом із мільйонами загиблих пішов у небуття певний тип культури («їдишкайт») цілого народу, який упродовж століть був органічною складовою спільної культури України.

Висвітлювати історію Голокосту не лише як історію та трагедію євреїв, а й усього людства.

Впродовж століть єврейська діаспора існувала в більшості європейських країн. Її представники діяли в різних сферах суспільного життя: виробництві, науці, мистецтві, політиці. Особиста доля багатьох євреїв тісно перепліталася з долею представників інших народів, історією та традицією всіх європейських народів. Внесок європейських євреїв у європейську та взагалі світову культуру – спільне надбання людства. Загибель значної частини єврейського народу в більшості Європи в роки Другої світової війни призвела до певних змін у соціокультурному середовищі європейських країн.

Наголошувати на тому, що Голокосту можна було уникнути.

Голокост став можливим не тільки через расистські переконання та антисемітську політику Третього Райху. Він став можливим внаслідок непослідовної політики європейських держав, позицій окремих урядів. Реакція населення окупованих країн також впливала на дії нацистів, що наклало відбиток на особливості Голокосту в різних країнах. Учні мають усвідомити, що від активної позиції громадян залежить розвиток історичних подій, що активне протистояння тоталітаризму здатне стримати розвиток негативних суспільних явищ.

Дотримуватися міждисциплінарного підходу.

Уроки Голокосту – не лише в політичній площині, але, перш за все, у сфері духовній, філософсько-психологічній. Вчителі літератури, психології, філософії, суспільствознавства відповідно до програми навчання завжди можуть використати інформацію з історії Голокосту для посилення навчального ефекту. Вивчаючи історію Голокосту вчитель може інтегрувати в контекст уроку проблематику з суміжних дисциплін.

Триматися позиції багатоперспективності.

Моральна дилемність проблем, які відкрив Голокост перед людиною, мала наслідком і різну поведінку, різні ставлення, реакції на трагедію. Значна частина документів, які засвідчують події Голокосту, – це документи, що стосуються переслідувачів (нацистських, окупаційних, воєнних). Особисті свідчення тих, хто врятувався, не в усьому збігаються, по-різному тлумачать ті чи інші події, бувають полярними у поглядах на події, конкретні

випадки. Історія Голокосту репрезентується з різних позицій – жертв, тих, хто врятувався, рятівників, тих, хто були сторонніми спостерігачами. Крім того, явище Голокосту сприймалося по-різному різними соціальними верствами, етнічними групами.

Апелювати не лише до офіційних документів і статистики, а й до особистих свідчень, спогадів.

Факти та статистичні дані, що наводяться у процесі вивчення історії Голокосту, можуть лишитися для багатьох учнів інформацією, яка не має сенсу, бо не може бути осмислена на основі їхнього досвіду. Тому важливим є ілюстрування таких даних особистими історіями. Враховуючи те, що свідків з кожним роком залишається менше і менше, і не кожен вчитель може запросити в клас тих, хто жив у час Голокосту, важливим є використання відео- чи аудіозаписів бесід зі свідками. Такі свідчення переводять процес вивчення з теоретичної площини у площину людських відносин, сприяють емпатії, а значить і більш емоційному, особистісному ставленню до теми. Фільм «Назви своє ім'я» містить свідчення євреїв, які пережили Голокост, і людей, які їх врятували (Праведників Світу).

Спонукаати учнів до критичного аналізу джерел, свідчень.

Вивчення історії Голокосту бажано здійснювати, залучаючи учнів до роботи з різними видами джерел: фільмами, щоденниками, листами, спогадами, відеосвідченнями, фотодокументами. Проте слід сказати учням, що більшість таких джерел носять суб'єктивний характер. Вони мають вміння відрізнити факти від інтерпретацій та оцінок, співставляти одну інформацію з іншою тощо. Особливо обережним потрібно бути з джерелами Інтернету, достовірність яких перевірити важко. Крім того, в Інтернеті міститься значний масив фальсифікацій історії Голокосту, її «ревізії» і навіть заперечення.

Слідкувати за точністю висловлювань і вимагати того ж від учнів.

Замовчування Голокосту в радянські часи призвело до міфотворчості, спотворення історії, заміни наукових понять і термінів евфемізмами. Задля економії часу або ж в силу незнання вчитель може вдаватися до спрощень, «скорочених» термінів. Так, наприклад, часто всі нацистські табори називають концтаборами. Насправді існували різні типи концентраційних таборів: табори смерті, табори примусової праці... Слід уникати термінології, яку вживали нацисти, якщо йдеться не про цитування джерел, прямої мови. Так, наприклад, поняття «остаточне розв'язання єврейського питання» є нацистським евфемізмом («благозвуччям») і може вживатися лише в контексті нацистської мови.

Уникати спрощень історії.

Комплексний підхід до висвітлення історії полягає у тому, щоб в учнів не склалася спрощена картина минулого, позбавлена «барв», «відтінків»,

багатоголосся. Голокост – це не лише результат нацистської політики, а й наслідок неготовності світової спільноти протистояти расизму у його крайніх проявах, поширенню антисемітських поглядів у певних суспільних колах Європи. Історія Голокосту має значні відмінності в різних країнах, що знаходить певне пояснення в їхній історичній і культурній спадщині.

Використовувати методичні прийоми та техніки, які є відповідними для віку обраної групи.

Активне навчання і використання інтерактивних методик посилює навчальний і виховний ефект вивчення історії Голокосту. Проте слід враховувати змістове навантаження тем, що вивчаються, слід мати на увазі, що різні техніки навчання, ситуативне моделювання, прийоми рольових ігор можуть як бути корисними, так і викривити педагогічний задум, якщо учні через вікові особливості не здатні зрозуміти, про що йдеться. Вчителю варто подбати про детальні інструкції в таких випадках і про психологічне розвантаження, «вихід з ролей» після проведення таких вправ. Не варто також зловживати ілюстраціями, які занадто травмують психіку, або підживлювати інтерес до проявів насильства.

Стимулювати до пошуку додаткової інформації та місцевого матеріалу.

Окупована Україна повною мірою зазнала Голокосту, на її території було знищено понад 1,5 млн. євреїв. Майже в кожному містечку є «свій Бабин Яр». Подекуди ще живі свідки лихоліття, які можуть поділитися спогадами про страшні часи. Спогади, щоденники, приватні листи, краєзнавчі дослідження можуть бути використані учнями при вивченні історії Голокосту. Вчитель має стимулювати учнів до пошуку та збирання таких матеріалів як у рамках вивчення теми, так і в позашкільній самоосвіті та науковій праці старшокласників. Саме така діяльність стимулює поглиблення любові до малої батьківщини, формує почуття відповідальності за збереження її історії.

Відчувати та задовольняти навчальні та пізнавальні запити учнів.

При вивченні історії Голокосту в школі вчитель зіштовхується з браком часу і неможливістю всебічного розкриття теми. У свою чергу в учнів у процесі вивчення виникає ряд запитань, які мало висвітлені чи не висвітлені під час навчальних занять. Вчителю варто подбати про створення тематичної бібліотеки, скласти список рекомендованої саме для учнів літератури.

Створювати таку атмосферу в класі, яка унеможливить психічне перевантаження чи психічне травмування учнів.

Варто врахувати те, що є учні, чії близькі чи родичі якимось чином у минулому були причетні до Голокосту. Для окремих учнів інформація про жертви може бути такою, що травмує, психологічно гнітючою.

Особливо потрібно подбати про неприпустимість глузливого чи зневажливого ставлення до образів жертв. Це може бути як проявом загальної

низької культури, так і своєрідною захисною реакцією, способом психологічного витіснення інформації, що травмує.

Постійно тримати в полі зору учнів зв'язок і вплив історії Голокосту на повоєнне розуміння людством інституту прав людини.

Повоєнні трибунали і суди над воєнними злочинцями утвердили принцип безстроковості, відсутності термінів давності за злочини проти людяності. Нюрнберзький (1945–1946) та Токійський (1946–1948) процеси, суд над А. Ейхманом (1961–1962) продемонстрували усьому світу необхідність неухильного дотримання прав людини та їхнього забезпечення і захисту на законодавчому рівні.

Свідчення очевидців як історичне джерело

Вже з XIX століття історики почали широко використовувати свідчення очевидців як засіб накопичення інформації та визнавати потенційну цінність інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій.

Проте такі документи активно почали використовуватися лише після Другої світової війни. Історичні свідчення пересічних людей, зокрема тих, чий життєвий досвід і бачення подій ніколи фактично не репрезентувалися в історичних офіційних документах, почали використовуватися як історичне джерело під терміном «історія очима низів». До такого кола історичних джерел включаються листи, фотографії, домашні газетні архіви, опитування населення, інтерв'ю, особисті спогади окремих людей.

Поштовх до використання такої інформації був викликаний не лише зростанням інтересу істориків до неї, а й появою портативних магнітофонів і диктофонів, відеотехніки тощо.

Проте є історики, які висловлюють сумніви щодо достовірності, обґрунтованості таких свідчень. Особливо це стосується «болючих», надто чутливих, контроверсійних моментів історії.

Значним потенціалом для тих, хто вивчає історію, є історичні свідчення учасників подій. Такі, зафіксовані на папері чи на відео, спогади дають можливість відтворити історію недалекого минулого в більшому спектрі: історію окремих соціальних груп і народів, особливості їхньої культури, традицій, повсякденне життя різних категорій населення. Такі спогади цікаві своєю суб'єктивністю. Саме це уможливорює дослідження впливу соціального оточення, «духу епохи», пропаганди тощо на повсякденну свідомість і світогляд людини. Таким чином, знайомство з подібними свідченнями дозволяє краще зрозуміти соціокультурне середовище, в якому жив оповідач, а значить, наблизитися до історичного часу, про який ідеться у спогадах.

Історія у викладі учасників подій, очевидців – це запис і аналіз усних свідчень про минуле. Вивчаючи її, слід визначитися, чим вона є – колективними знаннями про минуле? Розповіддю про певні події у житті особи? Усним звітом про конкретну історичну подію?

Потрібно усвідомлювати також, з якою метою такі свідчення використовуються. Є два аспекти звернення до особистих свідчень як історичного джерела. Перший – спроба реконструювати події минулого, другий – спосіб зрозуміти, як це минуле сприймалося безпосередніми учасниками подій. Цінним, з огляду на процеси гуманізації, є те, що в будь-якому разі такі свідчення розкривають не лише історичний контекст, а й роблять його «живим». Спогади часто-густо наповнені емоційними переживаннями, оціночними судженнями. Все це відтворює для учнів не лише подієву історію, а й ментальність різних соціальних груп і суспільства в цілому.

Робота з історичними свідченнями сприяє формуванню в учнів важливих навичок, уваги до суб'єктивних елементів історичної інформації, системної та критичної інтерпретації з огляду на різнопланові контексти та різні перспективи бачення того, про що йдеться. Учні набувають досвіду встановлення автентичності джерел через можливість їхнього порівнювання.

Широке використання свідчень очевидців історичних подій дає можливість учням отримати додаткову інформацію про епоху та події, які часто не згадуються в офіційних джерелах чи підручниках. Також молоді люди можуть зіставити «офіційну» та відомі їм версії академічної історіографії з тим, як її бачать і сприймають пересічні люди.

Молоді люди навчаються краще розуміти, а значить, і поділяти певною мірою почуття і переживання людей інших поколінь; слухати, розпитувати та спілкуватися.

Проте слід застерегти учнів, що не треба абсолютизувати достовірність суб'єктивних джерел. Людська пам'ять обмежена, обмеженим є і відтворений в оповідях життєвий досвід. Часто в силу певних обставин психіка людини сприяє забуванню чи то, навпаки, є спогади, переживання, що повертаються й повертаються до людини, виходять на невластивий їм план, викривляючи історичну перспективу. Суб'єктивний погляд на події «вихоплює» власну історію з контексту, вона опиняється у «фокусі» суджень, а інші люди, події, речі уявляються другорядними. Наведені у свідченнях факти буває важко перевірити, їхня достовірність може бути перевірена лише через зіставлення з іншими джерелами. Лише певна «критична маса» свідчень про одну й ту саму подію чи явище дає можливість робити переконливі висновки.

Документальний фільм як навчальний ресурс

Кіномистецтво – складова частина мистецтва екрана, заснованого на засобах аудіовізуальної комунікації, зокрема, телебаченні, відео тощо. Останні можуть слугувати також і каналами поширення кінофільмів.

Кіно буває художнє, документальне – в різних жанрах, зокрема, художньо-документальне, тобто фільми, в яких специфічні засоби художнього та документального кіно поєднуються. Художній фільм будується, передусім, на образному сприйнятті реальності, на певній дистанції від плину життя, а документальне кіно зорієнтоване на спонтанний перебіг реальних подій при мінімізації втручання в те, що відбувається. Документальне кіно для масової аудиторії – це хроніка, чисті «новини», кінолітопис для історії, спортивна кіножурналістика тощо (не йдеться про використання кінотехніки в науці, техніці, для військової розвідки і т.п.).

Художньо-документальні фільми можуть бути класифіковані ще як авторські. Автор такого документального кіно підносить документалістику до рівня високого мистецтва, витворює естетичні цінності в масштабах культурних універсалій, беручи на себе таку саму відповідальність, як і автор будь-якого твору, «вигаданого» образно-художньою уявою. Він зазвичай сам пише сценарій, монтує фільм, керує озвученням тощо. «Назви своє ім'я» – авторський документальний фільм, що орієнтує на «заглиблення» у внутрішні, особистісні духовні світи – і героїв-оповідачів, і колективу творців фільму, і власне глядача. Розповіді про давні жахливі події, осмислення вічних людських цінностей – це привід, поштовх до все нового й нового переживання в «декораціях часу».

Навчальний ефект від перегляду й обговорення в учнівській аудиторії такого кіно не лише в тому, що фільм доповнює підручники з історії України або вчитель подає учням інформацію, яка полегшила б сприйняття фільму. Йдеться передусім про те, що відбуватиметься у душі підлітків після перегляду фільму і як колективна дискусія допоможе виробити та висловити в класі власне ставлення до побаченого.

Як уже було зазначено в підрозділі «Про фільм», Сергій Буковський поклав в основу фільму відеодокументи з архіву Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа. Для української педагогічної практики використання під час навчання цілого фільму чи його фрагментів не є чимось абсолютно новим, проте раніше такі матеріали були лише однією з ілюстрацій до тексту підручника. Перед переглядом «Назви своє ім'я» можна попросити учнів упродовж фільму записати запитання, які виникали під час перегляду, оскільки сюжетні лінії фільму є маловідомими. Якщо вчитель планує проводити з учнями цикл занять з посібника, більшість запитань, що виникає,

будуть розкриті під час їхнього проведення. Проте на ключові запитання, що стосуються історії Голокосту, варто відповісти відразу після перегляду фільму (попередивши, що це буде лише перша відповідь, яка потребуватиме колективного обговорення й осмислення).

Особливості роботи з посібником

■ Працюючи над цим посібником, потрібно пам'ятати, що це – частина навчального мультимедійного продукту, обидва компоненти якого – візуальний компонент з фільмом «Назви своє ім'я» та вибраними фрагментами цього фільму й інших відеоматеріалів та навчально-методичний посібник – нерозривно пов'язані. Мультимедійний продукт передбачає наявність DVD², відео-CD чи відеокасети, на яких записаний весь фільм та його фрагменти у послідовності, яка пропонується кожним навчальним модулем згідно з планом заняття.

■ Для роботи з посібником Вам обов'язково знадобиться обладнання для перегляду фільму та фрагментів (DVD програвач/комп'ютер, відео-програвач/, DVD, CD чи VHS з фільмом «Назви своє ім'я»), класна кімната з відповідним затемненням, роздавальні матеріали для учнів.

■ Посібник складається з опису проведення окремих навчальних тем-занять з учнями та теоретичних матеріалів для вчителя, що можуть бути використані при теоретичній підготовці до уроку. Основою кожного модуля є тема, проблема, що піднімається фільмом. Усі теми-заняття є послідовними у логіці викладу матеріалу. Слідуючи їй, вчитель може впровадити спеціальний курс з історії Голокосту в Україні і використати пропоновані матеріали як навчальні. Більшість занять мають достатню для цього теоретичну та методичну базу.

■ У той же час, кожна тема є відносно самодостатньою за змістом і внутрішньою логікою. Це дає можливість учителеві, в залежності від потреб і завдань, які він визначає для роботи з учнями, проводити заняття вибірково та в іншій послідовності. Так, наприклад, вчитель після перегляду фільму може опрацювати з учнями заняття «Як подолати етнокультурні стереотипи?», якщо це збігається у часі з вивченням відповідної теми за програмою. Звертаємо увагу на те, що навіть за умови роботи на уроці лише з однією чи кількома обраними темами, вчитель має опрацювати посібник у цілому, оскільки потрібна інформація присутня в різних темах. Бажано також бути свідомим того, що зміна інструкцій і послідовності

² Технічні можливості використання мультимедійного продукту є обов'язковою передумовою роботи.

вправ і обговорень може призвести до іншого навчально-виховного результату, ніж це зазначено авторами на початку опису кожної теми.

- Посібник може бути використано не лише вчителями історії на уроках, що тематично близькі до відповідних тем, а й педагогами іншого фаху – вчителями суспільствознавства, права, етики, філософії, літератури, вихователями чи класними керівниками.

- Вчитель при підготовці кожного заняття має володіти інформацією про те, наскільки учні обізнані з темою. Якщо це учні 11 класу, то відповідний теоретичний матеріал вони частково вивчають у темі «Друга світова війна». Якщо вчитель працює з учнями 9 чи 10 класу або з різновіковою групою, то варто необхідну історичну інформацію надати заздалегідь, можливо як випереджуюче домашнє завдання.

- Якщо вчитель не має можливості впровадити цілий курс за тематикою посібника, але вважає за необхідне запропонувати перегляд фільму «Назви своє ім'я» учням, то перше заняття «Історія, яка говорить зі мною» може бути не лише вступним, а й репрезентувати фільм у цілому. Слід зауважити, що в цій темі не подані «Матеріали для вчителя» (оскільки необхідна інформація є у вступі та детальних інструкціях), однак у всіх наступних вони є достатніми для створення змістового контексту роботи вчителя.

- Загальна тривалість кожного нашого заняття, як правило, значно перевищує тривалість уроку. Втім, теми побудовані таким чином, щоб можна було пристосувати їхнє наповнення до часових можливостей класу. Вчитель на власний розсуд може добирати ті чи інші вправи, які вважає доцільними задля досягнення навчально-виховного ефекту. Вправи, як правило, є мотиваційними та стимулюючими для подальшої дискусії та обговорення. Однак вчителю-початківцю варто опрацювати всі подані рекомендації та спиратися на логіку викладу матеріалу, запропоновану авторами.

- Навчально-методичні матеріали побудовані переважно на інтерактивних техніках. Автори сподіваються, що вчителі – читачі посібника знайомі з такими методиками й використовують їх у своїй практиці. Однак у темах з історії Голокосту інтерактивна методика не завжди доцільна. Тому в рекомендаціях для вчителя присутні й традиційні форми роботи: бесіди, запитання, поетапне освоєння інформації тощо.

- Вивчення історії Голокосту взагалі, обговорення фільму «Назви своє ім'я» створюють надзвичайно емоційну атмосферу в класі. Вчителю слід бути не лише добре підготовленим фахово з точки зору змісту занять, а й мати здатність упоратися з тим емоційним навантаженням, яке переживатимуть учні, переглядаючи фрагменти фільму й обговорюючи побачене і почуте; враховувати, що деяким дітям буде психологічно важко

(можливо і через особисті причини) бути готовим реагувати на все, що відбувається в класі (обговорення може стати аж надто бурхливим); вміти заохочувати висловлення власних думок і водночас орієнтувати на одне з найголовніших завдань – виховання толерантності.

- Кожна тема передбачає перегляд певних фрагментів фільму «Назви своє ім'я» та інтерв'ю з архіву Інституту, які не ввійшли до фільму. Всі додаткові матеріали для вчителя та вправи для учнів мають допомогти зрозуміти історичний контекст і підтекст подій, що складають сюжетну основу інтерв'ю. Вчитель закликає учнів до дискусії, проте має бути надзвичайно уважним щодо дотримання правил її коректності.

- Кожна тема містить розділ «Додаткові стратегії роботи». У ньому запропоновані інтерактивні вправи та документальні матеріали. Таким чином, вчитель має можливість вносити певні корективи у зміст занять, добираючи в залежності від ситуації більш доцільні види діяльності.

- Частина завдань з додаткових стратегій учні можуть виконати вдома самостійно чи у групі. Окремі завдання можуть стати темами для учнівських дослідницьких робіт, рефератів.

- В учнів, котрі вивчають історію Голокосту, виникають запитання, на які вчителю буває складно відповісти. Зокрема є й такі питання, що не отримали вичерпної відповіді з боку політиків, державних діячів, істориків, науковців, філософів тощо. Під час пілотування матеріалів посібника в кількох школах різних міст України учні запитували про таке:

- Чому у підручнику відображено лише звужений погляд на початок війни (опис бойових дій)?

- Чому на телебаченні мало пізнавальних програм про життя різних етносів в Україні ХХ ст. (в т.ч. про діяльність національно-культурних товариств у Києві, в Україні)?

- Як наявність «5 графі» в особовій справі могла вплинути на життя людини?

- Чому вбивство стало відпрацьованим механізмом у роки війни?

- Якими методами можна було нав'язати ідею необхідності масового знищення євреїв?

- Як у таких людей витримувала психіка, чи могли вони залишатися нормальними людьми?

- Чому людська спільнота не засудила геноцид вірменів у міжвоєнний період (на рівні політиків, держав)?

- Чому велика трійка держав-учасниць антигітлерівської коаліції не засудила своєчасно Голокост?

- Чому, незважаючи на наявність міжнародних, зокрема, європейських стандартів прав людини, в державах-членах ООН стали можливими геноциди народів у післявоєнний період?

- Чи дійсно будь-який поліцай міг безкарно вбити єврея?
- Чи були випадки, коли німецькі солдати відмовлялися вбивати євреїв і що їм за це було?
- Чи покарали нацистів за знищення такої великої кількості людей? Карали тільки керівників чи простих солдат також?
- Що може бути протидією геноциду в ХХІ ст.?

Ймовірно, на частину з них треба звернути увагу не лише учням. Можливо, відповіді варто шукати разом в учнівському середовищі, і тоді, ставши дорослими, такі діти будуть готові шукати відповіді разом із суспільством.

Автори повною мірою визнають відповідальність, яку вони взяли на себе, створивши навчально-методичний посібник, побудований на їхньому тлумаченні фільму в цілому та його фрагментів. Ми також розуміємо, що не всі аспекти історії Голокосту розкриті. Очевидно, що це неможливо зробити в межах одного навчального посібника. Припустимою є побудова роботи з фільмом на інших засадах.

Про авторів посібника

Олександр Войтенко – президент Всеукраїнської асоціації вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Олександр закінчив історичний факультет Харківського державного університету, брав участь у розробці навчально-методичних матеріалів і концепції тренінгів у проектах: «Навчання толерантності на прикладі історії Голокосту», «Молодь вибирає майбутнє», «Виховуємо людину і громадянина» та ін. Стажувався в проектах з громадянської освіти CIVITAS EXCHANGE (університет Боулінг Грін, США), DEEP (Вашингтон, США), тренінг тренерів (Центральноєвропейський університет, Угорщина), викладання прав людини (Польща), проектах навчання толерантності на прикладі Голокосту («Будинок Анни Франк», Нідерланди; «Яд Вашем», Ізраїль; «Центр з прав людини та вивчення Голокосту», Німеччина).

Зараз викладає історію у гімназії міста Гадяч (Полтавська обл.) та проводить тренінги з громадянської освіти для вчителів та директорів шкіл у всіх регіонах України.

Михайло Тяглий – науковий співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту, аспірант Інституту історії НАН України. Михайло закінчив історичний факультет Таврійського національного університету, працював інтерв'юером Фонду візуальної історії «Люди, які пережили Шоа»,

розробив і викладає спецкурси на літніх школах для студентів-істориків: «Історія Голокосту: питання для роздумів», «Пострадянська історіографія Голокосту», «Антисемітизм в ідеології та пропаганді Третього Райху та на східних окупованих територіях: порівняльний аналіз», автор низки статей у професійних журналах і книги з історії Голокосту в Криму. Стажувався для роботи з архівними джерелами та літературою з історії Голокосту (Центр дослідження Голокосту та геноциду, Нідерланди; Державний Меморіальний музей Голокосту, США; навчальна програма Державного департаменту США; Інститут і музей «Яд Вашем», Ізраїль, та ін.).

Співпрацює з Державним Меморіальним музеєм Голокосту в США, досліджує архівні колекції з історії Голокосту в архівах України.

Про Інститут візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії (USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education)

У 1994 році Стівен Спілберг створив Фонд історичних відеоматеріалів «Люди, які пережили Шоа», щоб записати на відеоплівку й зберегти спогади тих, хто пережив Голокост, а також інших свідків, поки не стало занадто пізно. 1 січня 2006 року Фонд історичних відеоматеріалів «Люди, які пережили Шоа» увійшов до складу факультету літератури, мистецтва й природничих наук Університету Південної Каліфорнії, йому надали ім'я «Інститут візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії».

Інститутом Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії створено 11 документальних фільмів, показаних у 50 країнах з субтитрами 28 іноземними мовами, у тому числі міжнародний документальний серіал «Перерване мовчання» (*Broken Silence*), що складається з п'яти фільмів іспанською, російською, чеською, польською та угорською мовами, а також італійський документальний фільм «Я просто хотів жити» (*Volevo solo vivere*) та український документальний фільм «Назви своє ім'я».

Завдяки зібранню, що складається приблизно з 52 000 відеосвідчень, записаних 32 мовами у 56 країнах, архів Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа є найбільшим історичним відеоархівом у світі. Інститут зібрав свідчення тих, кому вдалося вижити під час нацистського геноциду – євреїв, циган, гомосексуалістів, свідків Єгови, жертв евгеніки, а також тих, хто надавав допомогу та рятував приречених на знищення. У зібранні Фонду є також свідчення політичних в'язнів, солдатів визвольних армій, свідків визволення та учасників судів над воєнними злочинцями.

Місія Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії спрямована на подолання упередженого ставлення, нетерпимості та фанатизму і тих страждань, що вони несуть за собою, через застосування з освітніми цілями історичних відеоматеріалів Інституту. Для забезпечення доступу громадськості до архівів і надання стипендій у різних галузях досліджень Інститут заручається підтримкою партнерів у Сполучених Штатах і в усьому світі. Інститут та його партнери також використовують архіви для розробки освітніх продуктів і програм у багатьох країнах різними мовами.

Інститут Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії в Україні

Інститут Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії почав проводити інтерв'ю на території України в жовтні 1996 року. В інтерв'юванні та відеозаписі цих інтерв'ю брали участь 44 інтерв'юера й 31 оператор. Інтерв'ю були проведені в багатьох населених пунктах України, зокрема, у Києві, Одесі, Балті, Бердичеві, Чернівцях, Дніпропетровську, Донецьку, Харкові, Могильові-Подільському, Сімферополі, Вінниці, Запоріжжі, Жмеринці.

Загальна кількість інтерв'ю, взятих в Україні, а також проведених за її межами українською мовою – це 3 446 відеоспогадів. Інтерв'ю були проведені, в основному, російською мовою, а також українською, угорською, польською, циганською, румунською та на їдиш.

Інтерв'ю, проведені в Україні, а також українською мовою за її межами, включають спогади євреїв, які пережили Шоа, ромів (циган), свідків Єгови, які пережили загрозу знищення, учасників визволення або свідків цих подій, політичних в'язнів, людей, котрі допомагали жертвам Голокосту й рятували їх від переслідувань.

Про Фонд Віктора Пінчука

Віктор Пінчук є засновником корпорації «Інтерпайп» – однієї з найбільших в Україні індустріальних груп. Фонд розробляє та підтримує проекти, які сприяють розвитку та модернізації України. Шість головних напрямів діяльності Фонду були обрані за принципом їхнього стратегічного значення для майбутнього країни:

- Охорона здоров'я (Центри допомоги новонародженим, програма боротьби зі СНІДом).
- Освіта (Стипендіальна програма, Київська школа економіки, програма співпраці з Інститутом Аспен).

- Культура (Центр сучасного мистецтва, фільм «Назви своє ім'я» спів-продюсований зі Стівеном Спілбергом, Камерний Оркестр).
- Права людини (Юридичні клініки/Правова допомога у співпраці з Фондом Джорджа Сороса).
- Міжнародна інтеграція України (Yalta European Strategy, Amicus Europae Foundation, Brookings Institution, Peterson Institute of International Economics, International Crisis Group).
- Місцеві громади (Дніпропетровськ, єврейські громади).
Фонд також працює над розробкою нових програм.

Про режисера

Сергій Буковський народився в 1960 році в Башкирії, автономній республіці колишнього Радянського Союзу, у кінематографічній родині: його батьками були кінорежисер Анатолій Буковський та актриса Ніна Антонова.

Після закінчення Київського державного інституту театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого Сергій Буковський почав працювати режисером на Українській студії документальних фільмів. 20-хвилинний чорно-білий фільм «Завтра свято», знятий в перші роки перебудови, отримав захоплені відгуки критики, визнання професіоналів і глядацький успіх.

За чверть століття роботи в кіно Сергій Буковський зняв близько півсотні документальних кіно- та телефільмів. Його роботи відзначені нагородами престижних міжнародних кінофестивалів. Зокрема, «Завтра свято» (1987), «Дах» (1990), «Дислокація» (1992), «Знак тире» (1992), «На Берлін!» (1995), «Вілен Калюта. Реальне світло» (2000), «Terra Vermelha. Червона Земля» (2001), документальний 9-серійний телефільм «Війна. Український рахунок» (2003, Національна премія України імені Тараса Шевченка 2004 року).

В останні роки Буковський є незалежним кінорежисером і створює документальні фільми для українських і російських телеканалів.